

TEODOR KRAMER

ROZWÓJ NAUK HANDLOWYCH W POLSCE LUDOWEJ — ROLA I MIEJSCE OŚRODKA POZNAŃSKIEGO

Na obecny stan nauki o handlu wewnętrznym złożyła się aktywna działalność akademickich ośrodków naukowych, instytutów badawczych i działaczy gospodarczych. Spoglądając z perspektywy 35-lecia na kształtowanie się tego dorobku, można bez wątpienia skonstatować, iż wkład poznańskiego ośrodka nauk handlowych, kierowanego od blisko 30 lat przez Profesora Zbigniewa Zakrzewskiego, stał się znaczący w skali ogólnopolskiej. Wiadomo, startowaliśmy z bardzo niskiego pułapu. W okresie podstawowej rekonstrukcji społeczno-gospodarczej kraju okazało się, że w nowych warunkach ustrojowych nieprzydatny był dorobek, niezbyt liczny zresztą, autorów okresu przedwojennego zajmujących się problematyką handlu w warunkach gospodarki kapitalistycznej. Powstała więc pilna potrzeba nowych opracowań, zarysowała się konieczność nowego podejścia metodologicznego do handlu, uwzględniającego miejsce tej sfery w ramach gospodarki socjalistycznej. Trudne problemy okresu kształtowania się nowej dyscypliny znalazły swą syntezę w książce Profesora Zakrzewskiego, *Rozwój polskiej myśli ekonomicznej w nauce o handlu*, Warszawa 1966.

Zdaniem Profesora trzy wydarzenia w tym czasie przyczyniły się szczególnie do ożywienia nurtu badań naukowych nad problemami rynku i handlu wewnętrznego w Polsce¹. Pierwszym z nich był I Kongres Nauki Polskiej w 1951 r. wraz z poprzedzającą go pracą przygotowawczą Podsekcji Ekonomiki Handlu, gdzie reprezentanci tej dyscypliny nakreślili zadania stojące w nowych warunkach ustrojowych przed pracownikami nauki w tej dziedzinie. Drugim wydarzeniem było uruchomienie u progu planu sześcioletniego kilku wyższych uczelni ekonomicznych z kierunkiem studiów handlowych, a mianowicie w Warszawie, Poznaniu, Krakowie, Łodzi. Towarzyszyło temu powstanie katedr ekono-

¹ Z. Zakrzewski, *Rozwój polskiej myśli ekonomicznej w nauce o handlu*, cyt. wyd., s. 109 i dalsze.

miki handlu, które z miejsca rozwijały ożywioną działalność naukowo-badawczą. Wreszcie trzecim ważnym wydarzeniem w tym okresie było powołanie w 1950 r. resortowego Instytutu Naukowo-Badawczego Handlu i Żywienia Zbiorowego. Instytut jako placówka ogólnopolska stał się ośrodkiem integrującym i inicjującym badania w dziedzinie handlu wewnętrznego i rynku. Instytut upowszechniał dorobek nauk handlowych, wydając prace Biblioteki Instytutu, Materiały i przyczynki oraz zeszyty tłumaczeń prac obcojęzycznych. Organem Instytutu stał się również Biuletyn Instytutu Handlu i Żywienia przekształcony następnie w Handel Wewnętrzny jako dwumiesięcznik poświęcony teorii i praktyce handlu. Wszystkie wspomniane wydarzenia stworzyły przesłanki i ramy organizacyjne do rozwoju nowej dyscypliny ekonomiki handlu wewnętrznego obejmującej między innymi problemy rynku i handlu wewnętrznego oraz konsumpcji. Można z całą pewnością stwierdzić, iż lata 1950-1960 były okresem tworzenia podstaw kadrowych i okrzepnięcia organizacyjnego poszczególnych ośrodków naukowych w kraju.

Szczególną rolę w tym okresie odegrał poznański ośrodek nauk handlowych kierowany przez Profesora Zakrzewskiego. Osobowość Profesora, Jego szczególna umiejętność organizowania zespołu wokół kluczowych problemów naukowych, w tym inspirowanych przez potrzeby życia, sprawiła, że zgromadził wokół siebie liczne grono współpracowników i uczniów, kształtując na wiele lat oblicze badawcze i styl pracy poznańskiego ośrodka naukowego. Ówczesna Katedra Ekonomiki i Handlu, kierowana przez Profesora podjęła szeroki program badań nad funkcjonowaniem rynku rolnego, rynku wiejskiego i spożycia. Były to prace oryginalne w swej syntezie, dawały szerokie horyzonty poznawcze i wносиły nowe tezy do teorii ekonomii. Warto wspomnieć o kilku pracach Profesora, które wywarły wielki wpływ na kierunek badań zespołu i Jego uczniów. Mam na myśli m. in. takie prace, jak: *Z zagadnień prawidłowej lokalizacji magazynów zbożowych* (1954), *Elementy przestrzenne w gospodarce przedsiębiorstw, osiedli i regionów* (1958), *Polityka zbytu produktów rolnych* (1959), *W sprawie założeń polityki cen* (1959)²

Pojawiły się w owym czasie również pierwsze monografie socjalistycznych organizacji handlowych, wzmożła się działalność wydawnicza, w wyniku czego liczba publikacji na temat rynku i handlu wewnętrznego — w porównaniu z okresem poprzednim — wzrosła niepomieranie. Tematykę, rynku i spożycia podjęły teraz, w szerszym zakresie niż uprzednio, periodyki o charakterze ogólnoeconomicznym. Instytut Handlu i Żywienia przekształcony w Instytut Handlu Wewnętrznego rozwinął

² Pełną informację o dorobku ośrodka poznańskiego z tego okresu znajdzie czytelnik w pracy zbiorowej: J. Dietl, J. Kramer, Z. Krasiński, J. Piasny, *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1945 - 1960 z zakresu badań popytu, analizy konsumpcji i programowania spożycia artykułów żywnościowych*, Poznań 1961.

znacznie swój program badawczy. Ruchliwe katedry handlu wyższych szkół ekonomicznych, prezentowały swe osiągnięcia badawcze na okresowych ogólnokrajowych konferencjach naukowo-dydaktycznych.

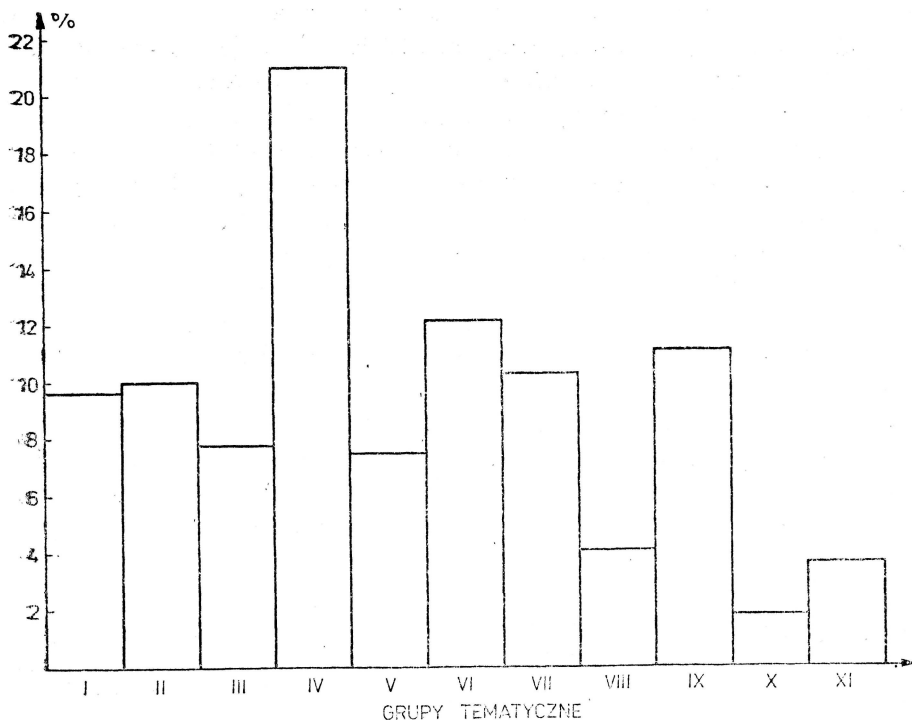
Drugi okres rozwoju dyscyplin handlowych przypada po 1960 r. Znamionuje go wykształcenie się kilku prężnych ośrodków badawczych w kraju, wśród których poczesne miejsce zajmuje Poznań. Wyrazem pełnej dojrzałości warsztatowej ośrodka poznańskiego kierowanego przez Profesora Zakrzewskiego są liczne habilitacje i doktoraty oraz pojawienie się na rynku wydawniczym wielu oryginalnych monografii i rozpraw naukowych Jego uczniów³. W tym okresie ukazują się pierwsze podręczniki akademickie z zakresu ekonomiki handlu oraz organizacji i techniki handlu. Pod redakcją profesora Z. Zakrzewskiego ukazuje się w 1960 r. *Ekonomika Handlu*, przekształcona następnie w ogólnopolski podręcznik z tego przedmiotu, wydany nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego w 1965 r.

Jeśli więc stwierdzono, iż po roku 1960 dyscypliny handlowe uzyskały pełną dojrzałość warsztatową i rozwijały się dynamicznie, to nasuwa się pytanie, jakie problemy badawcze podjęły i w jakim stopniu odpowiadały one na szeroko pojęte zamówienie gospodarki narodowej, a w szczególności handlu współczesnego. Zespół kierowany przez autora niniejszego artykułu podjął się z polecenia Rady Naukowo-Ekonomicznej przy Ministrze Handlu Wewnętrznego i Usług takiej oceny za lata 1960-1970⁴. Przygotowując powyższe opracowanie zinwentaryzowano łącznie około 1000 pozycji opublikowanych w tym okresie, obejmujących samodzielne pozycje książkowe, artykuły w czasopismach oraz rozprawy opublikowane w pracach zbiorowych. Zebrane dane bibliograficzne podzielone zostały na następujące działy tematyczne: I Teoria rynku; II Czynniki kształtujące popyt i spożycie; III Badanie wielkości i struktury podaży; IV Badanie popytu konsumpcyjnego i spożycia; V Rynek usług; VI Badania rynku w ujęciu branżowym; VII Badania rynku w przekrojach przestrzennych; VIII Badania rynku na szczeblu przedsiębiorstwa; IX Organizacja rynku i handlu wewnętrznego w Polsce; X Planowanie handlu; XI Informacja rynkowa.

Dla zobrazowania rozkładu publikacji w latach 1960-1970 na poszczególne działy tematyczne przedstawiono wyniki tych badań w postaci ryciny (por. ryc). Z ryciny nasuwa się wniosek o nierównym obsłużeniu przez środowisko naukowe poszczególnych działów tematycznych. Najlichniesz literatura opublikowana została w latach 1960-1970 w dziale tematycznym IV Badanie popytu konsumpcyjnego i spożycia. Obejmuje

³ *Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, 1926 - 1976*, Poznań 1976.

⁴ *Stan badań rynku w świetle literatury lat 1960 - 1970*; w: *Wybrane zagadnienia analizy rynku*, red. nauk. T. Kramer, Wrocław 1972, s. 1-227, por. także *Handel Wewnętrzny 1970* nr 6.

ona około 1/4 całej opublikowanej literatury z tej dziedziny. Mieszczą się w tym dziale prace dotyczące analizy krzywych Engla w warunkach gospodarki socjalistycznej, badań elastyczności popytu, spożycia artykułów żywnościowych i nieżywnościowych prognoz popytu i spożycia. Tak bujny rozkwit badań nad popytem konsumpcyjnym i spożyciem był także wynikiem wkładu poznańskiego ośrodka nauk handlowych⁵.

Drugim działem tematycznym biorąc pod uwagę liczbę pozycji opublikowanych w latach 1960 - 1970 jest dział VI Badania rynku w ujęciu branżowym. Jest to dział tematyczny stosunkowo rozległy, obejmujący poszczególne rynki branżowe. Znajdujemy tutaj prace z zakresu rynku artykułów żywnościowych, w tym warzyw i owoców, dość liczne są prace podejmujące problematykę rynku odzieżowego w Polsce. Rozległe badania przeprowadzono w tym czasie nad dobrami trwałego użytku. Branżami, w zakresie których istnieje mała literatura są: meble, sprzęt sportowo-turystyczny, środki komunikacji indywidualnej oraz artykuły perfumeryjno-drogerijne.

Trzecim z kolei działem dobrze obsłużonym przez literaturę jest dział IX Organizacja rynku i handlu wewnętrznego w Polsce. Literaturę omawianego działu można podzielić na kilka grup problemowych, takich jak:

⁵ Por. J. Dietl, X Kramer, Z. Krasieński, J. Piasny, *Bibliografia piśmiennictwa ...*, op. cit. wyd.

zasady organizacji i zarządzania handlem, funkcjonowanie sieci handlu i usług, zastosowanie wyników badań w handlu, czy wreszcie system analizy działalności przedsiębiorstw handlowych.

Natomiast działami o stosunkowo małej literaturze są działy: VIII (Badania rynku na szczeblu przedsiębiorstwa), X (Planowanie handlu) oraz XI (Informacja rynkowa). Należy sądzić, iż niedorozwój badań we wskazanych dziedzinach miał zapewne swoje źródło w niedostatecznym rozwoju metodologii planowania i teorii socjalistycznego przedsiębiorstwa. Z kolei informację rynkową należy traktować jako dziedzinę nową stopniowo rozwijającą się.

Znaczący jest udział Profesora i Jego uczniów w osiągnięciach naukowych środowiska katedr handlowych w rozpatrywanym okresie lat 1960 - 1970. W dorobku Profesora z tego czasu znajduje się wiele prac, na których wychowały się liczne roczniki studentów, pracowników nauki i działaczy handlu. Mam na myśli opracowania książkowe, których Profesor był autorem, bądź też ukazywały się z Jego inspiracji i pod Jego redakcją: *Obrót towarowy w ujęciu przestrzennym* (1962), *Ekonomika handlu*, red. Z. Zakrzewski (1965), *Rozwój polskiej myśli ekonomicznej w nauce o handlu* (1966), *Wstęp do teorii handlu wewnętrznego* (1969). Wszystkie te prace odegrały wielką rolę w rozwoju badań i procesie nauczania w wyższym szkolnictwie ekonomicznym. Podręcznik *Ekonomika handlu* przez wiele, wiele lat stanowił nieodłączną pozycję literatury dla studentów, praca *Obrót towarowy w ujęciu przestrzennym* zainspirowała szerokie badania, rozwijane następnie poza ośrodkiem poznańskim, a dotycząca problemów przestrzennego kształtowania się procesów rynkowych. Książka *Wstęp do teorii handlu wewnętrznego* jest pierwszą na gruncie polskim próbą sformułowania teorii handlu wewnętrznego i stanowi cenny wkład na temat teorii funkcjonowania gospodarki socjalistycznej.

Najważniejszym zdarzeniem charakterystycznym był dla omawianego tu okresu II Kongres Nauki Polskiej, który określił zadania wobec nauki w warunkach przyspieszonego rozwoju gospodarki i rewolucji naukowo-technicznej. II Kongres Nauki przyjął jako zasadę formułowanie długofalowych zadań wobec nauki w postaci programów rządowych i problemów węzłowych, w których sprecyzowane zostały podstawowe zadania badawcze ze strony szczebla centralnego w stosunku do poszczególnych środowisk naukowych. Programów badawczych w postaci problemów węzłowych sformułowano wiele: dotyczyły one między innymi metod centralnego kierowania gospodarką, socjalistycznej przebudowy wsi i rolnictwa, zasad przestrzennego zagospodarowania kraju, zastosowania elektronicznej techniki obliczeniowej w zarządzaniu gospodarką i przedsiębiorstwami i inne.

Do środowiska nauk handlowych zaadresowany został problem węzłowy „Funkcjonowanie, organizacja i kierunki rozwoju handlu wewnętrznego”

nego w Polsce". Cały program badawczy podzielony został na grupy tematyczne obejmujące między innymi takie zagadnienia, jak: funkcjonowanie rynku i handlu w polskiej gospodarce socjalistycznej, zarządzania i planowania handlu, organizacja przedsiębiorstw handlowych, baza techniczna handlu, czynnik ludzki, gastronomia oraz integracja rynków wewnętrznych krajów socjalistycznych. Instytut Handlu Wewnętrznego i Usług w Warszawie był koordynatorem centralnym problemu węzłowego 09.5.1. „Funkcjonowanie, organizacja i kierunki rozwoju handlu wewnętrznego” wykonanego w latach 1972 - 1975 oraz pełni tę funkcję w odniesieniu do problemu węzłowego 13.2 „Rynek dóbr konsumpcyjnych i usług w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego Polski” obecnie realizowanego. Wykonawcami poprzedniego, jak i obecnego problemu węzłowego byli i nadal są: Instytut Handlu Wewnętrznego i Usług w Warszawie oraz instytuty obrotu towarowego ośrodków naukowych z całego kraju i placówki naukowe i instytucje z nimi współpracujące. I tu trzeba podkreślić zasługi Profesora Zakrzewskiego jako współorganizatora obu problemów węzłowych. Pełniąc przez wiele lat funkcję Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Handlu Wewnętrznego i Usług, uczestnicząc aktywnie w posiedzeniach Głównego Zespołu Koordynacyjnego obu problemów węzłowych, wykorzystując bogate doświadczenia jako organizatora nauki Profesor przyczynił się w znacznym stopniu do konstrukcji obecnego kształtu obu problemów węzłowych. Następnie jako kierownik poznańskiego ośrodka nauk handlowych, przyjmował na siebie i dla swego Zespołu odpowiedzialne zadania do wykonania w ramach problemów węzłowych, pełniąc jednocześnie funkcję koordynatora II stopnia. Trudnym zadaniem badawczym była na pewno grupa tematyczna 02 „Rola i miejsce handlu wewnętrznego w polskiej gospodarce socjalistycznej”, będąca kluczowym zbiorem tematów dla problemu węzłowego 09.5.1. „Funkcjonowanie, organizacja i kierunki rozwoju handlu wewnętrznego w Polsce”. Niemniej złożone zadania badawcze zaadresowane zostały do Profesora w problemie węzłowym 13.2., w ramach którego poznański ośrodek realizuje temat 04 — „Polityka rynkowa centralnych organów gospodarczych”. Znając osobiście wiele prac wykonanych przez Zespół — choćby z tytułu uczestnictwa w konferencjach i seminariach organizowanych przez grupę 04 — pragnę podkreślić wysoki poziom warsztatowy wykonywanych prac, solidność w podejściu do powierzonych zadań badawczych i niezawodne przestrzeganie terminów,, płynących z harmonogramu prac problemu węzłowego.

Organizacja badań naukowych, dydaktyka, działalność społeczna nie wyczerpują dziedzin, które składają się na aktywność Profesora. Jego niespożyta energia, podziwiana przez Jego uczniów żywotność, owocują w postaci coraz to nowych podręczników, rozpraw i opracowań zbiorowych. W roku 1972 ukazał się nakładem Państwowego Wydawnictwa Ekonomicznego podręcznik Profesora *Ekonomika handlu wewnętrznego*.

Pozycja ta odznacza się walorami poznawczymi i dydaktycznymi. Niektóre partie podręcznika, dotyczące na przykład ogólnej teorii handlu, polityki handlowej, przebiegów towarowych i kosztów handlowych, są w istocie rozprawami naukowymi w sposób jakże właściwy zasilającymi proces dydaktyczny. Toteż książka — mimo iż upłynęło już wiele lat od jej pojawienia się na rynku wydawniczym — jest poszukiwaną pomocą dydaktyczną i nadal znakomicie spełnia swe funkcje.

W książce *Rola i funkcje handlu wewnętrznego* (Warszawa 1977) Profesor podnosi podstawowe problemy teoretyczne handlu wewnętrznego, wiążąc je z realnymi procesami gospodarowania i osiągnięciami teorii ekonomii. Książka wyrosła na bazie problemu węzłowego, dobrze prezentuje jego dorobek dając jednocześnie naświetlenie wielu ważnych teoretycznie problemów, takich jak: podstawowe funkcje handlu, miejsce i zadania handlu wewnętrznego w polskiej gospodarce socjalistycznej, rola handlu w procesie reprodukcji, społeczno-ekonomiczna efektywność handlu wewnętrznego. Gdy chodzi o ostatni problem, to zasługą Profesora jest podniesienie i ustosunkowanie się do kapitalnego — i do tej pory nie rozstrzygniętego metodologicznie problemu — społeczno-ekonomicznej efektywności handlu. Zdając sobie sprawę z trudności znalezienia prostej formuły oceny społeczno-ekonomicznej efektywności handlu z uwagi na to, że obok wyników ilościowych niemałą rolę w ocenie funkcjonowania tej dziedziny gospodarki odgrywają aspekty jakościowe, przedstawił Profesor propozycję niezwykle interesującą zarówno z punktu widzenia metodologicznego, jak również z pozycji zastosowania jej w praktyce.

Aktualnie w druku znajduje się praca zbiorowa pod redakcją Profesora zatytułowana *Spółdzielczość w procesach równoważenia rynku dóbr konsumpcyjnych*. Miałem przyjemność zapoznać się z tą pracą spełniając obowiązek recenzenta z ramienia Wydawnictwa. Temat podjęty w pracy wydaje się niezwykle ważny co najmniej z dwóch powodów: po pierwsze sprawy rynku i jego równoważenia znajdują się w centrum uwagi podmiotów polityki gospodarczej, sprawny rynek — tak się powszechnie uważa — jest warunkiem rozwiązania wielu problemów natury ekonomicznej i społecznej. Po wtóre spółdzielczość, ze względu na jej wagę jako uczestnika rynku, posiada kluczowe znaczenie w procesach zmierzających do równowagi rynku.

W pracy tej przejawiała się znów, sygnalizowana wcześniej cecha Profesora i kierowanego przezeń Zespołu: stała gotowość do podejmowania problemów badawczych inspirowanych przez praktykę gospodarczą. W pracy *Spółdzielczość w procesach równoważenia rynku dóbr konsumpcyjnych* autorzy analizują bowiem realne procesy gospodarcze, ujawniają niedomagania i luki w mechanizmach ekonomicznych, zaś naświetlając istniejącą rzeczywistość stwarzają przesłanki do jej usprawnienia.

W tym pobieżnym przeglądzie prac Profesora znalazły się jedynie

najważniejsze, to znaczy prace zwarte i to przeważnie wydane nakładem wydawnictw centralnych. Nie sposób było omówić wszystkich prac, zwłaszcza artykułów, rozpraw i referatów, których liczba dawno przekroczyła setkę. Niemożliwe stało się również omówienie wielkiego dorobku uczniów Profesora, a więc tych wszystkich prac, które powstały pod wpływem bezpośredniej zachęty Profesora. Jego czynnej inspiracji, czy też pośredniego oddziaływania. Trzeba bowiem wiedzieć o wielkiej sile oddziaływania Profesora na otoczenie. Jego wielka kultura osobista, ciągła gotowość do podejmowania spraw ważnych dla środowiska akademickiego, wielka chęć niesienia pomocy swoim uczniom, nieraz także osobom zupełnie nie znanym, zjednały Profesorowi wielki szacunek i prestiż, uczucie szczerzej wdzięczności ze strony tych, którzy mieli zaszczyt pracować pod Jego kierunkiem.

DEVELOPMENT OF COMMERCIAL SCIENCES
IN PEOPLE'S POLAND — THE PLACE AND ROLE OF POZNAŃ

Summary

The present state of internal trade sciences in Poland has been shaped by activities of academic scientific centres, research institutes and economic practitioners. A substantial contribution to this development is of Poznań centre of commercial sciences, that has been managed by Professor Zbigniew Zakrzewski for 30 years. The Professor's personality, His particular competence for organizing research teams for main scientific problems, also for those ones inspired by life needs, have caused, that He has been gathering around many co-workers and pupils, shaping research visage and style of the Poznań scientific centre

The article contains description of basic research directions taken up under Professor's leadership, as well as presentation of the centre contribution to the trade theory, economic thought development in trade sciences, domestic market functioning, consumption economics and population's consumption.